

Відзив

офіційного опонента Кушніра В.Г. на монографію Іваневич Лілії Анатоліївни «Традиційний одяг українців Поділля (друга половина XIX – початок XXI століття): історія, класифікація, конструктивно-художні та регіонально-локальні особливості», представленій до захисту на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук Спеціальність 07.00.05 – етнологія

Традиційний народний одяг відображає не тільки національну свідомість українців. Він багатогранний за стилями і орнаментикою, варіативністю, колористикою, є маркером ідентичності. Вивченню цього багатого практичного досвіду поколінь присвячено велику кількість спеціальних досліджень, насамперед українських етнологів. Однак актуальність теми зростає з накопиченням матеріалів, розширенням джерельної бази, удосконаленням методології дослідження.

Визначаючи актуальність теми, Іваневич Лілія Анатоліївна наголошує, насамперед на найменш вивчених або проблемних питаннях, зокрема таких, як особливості компонентів народного костюма, на регіональному, локальному і вузько локальному рівнях, формуванні регіональних властивостей традиційного вбрання, значимості цих питань для об'єктивної характеристики традиційного одягу як ідентифікаційного маркера в традиційній культурі українців. Тим більш, якщо йдеться про таку історико-етнографічну область як Поділля з варіативними комплексами культури його населення.

Представлена монографія у вигляді докторської дисертації «Традиційний одяг українців Поділля (друга половина XIX – початок XXI століття): історія, класифікація, конструктивно-художні та регіонально-локальні особливості» виконана на належному науковому рівні. Основна частина роботи складається із вступу, п'яти розділів (23 підрозділів), висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел і літератури, переліку умовних скорочень та додатків. Структура дослідження обумовлена метою й завданнями, які поставила перед собою здобувачка, а також обраними для їх досягнення методологічними підходами. Виокремлені підрозділи є збалансованими за обсягом, логічно доповнюють один одного та загалом забезпечують комплексний підхід до висвітлення історії, класифікації, конструктивно-художніх та регіонально-локальних рис традиційного одягу українців Поділля другої половини XIX – початку XXI ст.

Робота виконувалась в рамках науково-дослідницької теми відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України «Українська професійна та етнокультура: нові ракурси дослідження. Інтеграція в світовий цивілізаційний процес» (державний реєстраційний номер 0112U000234). Тема монографічного дослідження відповідає спеціальності 07.00.05 - етнологія.

Об'єктом дослідження обрано традиційний одяг як системоутворюючий компонент матеріальної й духовної культури українців Поділля від витоків до сучасності.

Предметом дослідження обрано процеси формування й розвитку традицій та трансформації народної одягової культури українських подолян, репрезентація регіональних і локальних художньо-стильових особливостей комплексів їхнього вбрання. Об'єкт і предмет дослідження органічно пов'язані як загальне і часткове.

Обґрунтовано вибір географічних та хронологічних меж.

Метою дослідження передбачено розкриття історії традицій і трансформацій подільського народного костюма від витоків до сучасності, висвітлення його внеску в культурно-національну спадщину України.

Здобувачка опрацювала значний корпус джерел і наукової літератури. Історіографічний процес за темою дослідження цілком виправдано поділено на чотири основних періоди. Перший (1800 – 1910 рр.) заклав підґрунтя історіографії проблематики народного костюма українців Поділля. Розглядається доробок народознавців за хронологічним принципом. Характеризуючи історіографію першого етапу як етапу накопичення джерел і становлення історіографії проблематики, здобувачка, відзначає його різноманітність та інформативність в частині описування одягу, взуття, головних уборів, прикрас тощо. Лілія Анатоліївна констатує описовий, статистичний, популяризаторський характер народознавчої літератури ХІХ століття. Та все ж, принаймні на дві позиції, слід звернути увагу. Перша стосується масштабів етнографічних розвідок – до середини ХІХ століття оприлюднюються матеріали Центрального і Східного Поділля, відтак з'являються можливості для проведення вже на той час порівняльного аналізу, який використовували зокрема А. Свидницький, Я. Головацький інші. Це важливо з точки зору з'ясування стану традиції, визначення регіональних особливостей одягу на Поділлі. По суті маємо основу для відстеження тягlosti традиції, її трансформації особливо у період з другої половини ХІХ-го і першої половини ХХ-го століть.

Підводячи підсумки аналізу історіографії першого етапу, здобувачка слушно зауважує, про зростання уваги представників української еліти в останній чверті ХІХ століття до ретельного вивчення української культури, музеєтворчої діяльності було реакцією на тенденцію втрати народних традицій, звичаїв, обрядів, вивчення традиційної культури українців, зокрема одягу, орнаментики в контексті європейських традицій та східних культур.

Другий період (20 – 40 рр. ХХ ст.) сформував історіографічні засади дослідження та сприяв нагромадженню фактичного матеріалу. Здобувачка пов'язує з діяльністю переважно регіональних краєзнавчих установ на республіканському рівні, появою перших аналітичних праць про шитво, орнаментуку і традиційний одяг подолян, дослідження історії та семантики українських орнаментів, перші класифікації чоловічих і жіночих вишиванок, регіональні і локальні особливості орнаментики і технік шитва.

Третій період (50 – 80 рр. ХХ ст.) засвідчив виокремлення наукового вивчення тематики традиційної ноші українців у самостійний напрямок народної культури. На цьому етапі одним з головних пріоритетів, на думку здобувачки, стає вивчення загальноукраїнських і регіональних ознак, розробка і удосконалення методології вивчення вбрання і його декору. Не залишена поза увагою науково-популярна література як додаткове джерело інформації, проаналізована низка праць радянських археологів про символіку орнаментальних мотивів, зокрема подільських.

Четвертий період (90 рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.) характеризується відродженням наукового інтересу до історії, культури, традицій та побуту українців у цілому й подолян, зокрема, та зростанням кількості регіональних історико-етнографічних досліджень. Авторка на основі численних публікацій оцінює як активне дослідження регіональних і локальних особливостей усіх історико-етнографічних регіонів України, знаходить нові наукові досягнення, зокрема в частині методів і методології наукової розробки теми.

У висновках до розділу констатується, що тема про народну ношу українців Поділля розкрита не повністю, визначає найбільш важливі для дослідження проблеми, вирішення яких ставить за мету.

Джерельна база дослідження репрезентативна і достатня для виконання завдань та досягнення мети. Вона переконлива своїм обсягом, включає самостійно опрацьовані здобувачкою експонати подільських народних строїв з фондів і експозиційних колекцій 31-го музеїв різних рівнів та статусів і напрямків роботи, 6-ти приватних збірок, 2-х етнографічних лабораторій при вищих навчальних закладах тощо. Важливе значення має застосована дослідницею методика визначення територіальних меж праці, встановлених на основі вивчення й аналізу існуючих наукових концепцій щодо проблеми формування кордонів історико-етнографічного регіону Поділля та його локальних зон.

Експонати музеїв, приватних зібрань, польові матеріали з регіонів Поділля, архівні документи, публікації різних видань є вагомим підґрунтям для комплексних досліджень і в першу чергу малодосліджених питань традиційного одягу українців Поділля.

У монографічній роботі важливу роль відіграв теоретико-методологічний інструментарій. Авторка творчо підійшла до обрання необхідних принципів і методів та застосувала комплекс основних загальнонаукових, специфічно історичних, етнологічних та міждисциплінарних методів пізнання. Це дозволило їй оптимально використати наявні джерела й літературу, системно провести наукове дослідження та повноцінно розкрити проблематику. Здобувачка продемонструвала досконале володіння принципами і методами наукового процесу – важливу умову для здійснення комплексного аналізу джерел, історіографії, обґрунтованих висновків.

Важливим особливо в контексті дослідження регіональних та локальних особливостей одягу є питання про Поділля як особливу історико-етнографічну територію. Лілія Анатоліївна розглянула існуючі в історіографії

різні точки зору і сформулювала свою версію, яка, втім, залишає місце для дискусій, наприклад, щодо питання про південно-східний кордон Поділля.

Монографія є узагальнюючою працею, в якій досліджуються складні і важливі проблеми, зокрема такі, як особливості становлення одягових комплексів подільських селян. Йдеться про найдавніші періоди етнічної історії українців і конкретно подолян. Залучення археологічних матеріалів з Поділля є доцільним і переконливим з точки зору обґрунтування тягlosti традиції орнаментики шитва, ткацьких виробів і одягу принаймні з часів трипільської культури.

Крім археологічних матеріалів, для розкриття теми витоків одягових комплексів подолян залучено архівні, літописні, іконографічні матеріали, записки мандрівників, народознавців, художників тощо. Ці свідчення різнохарактерні, у багатьох випадках фрагментарні, але сукупно, як доводить Лілія Анатоліївна, формують достатньо повне уявлення про одяг подолян, регіональні та локальні особливості, які розглядаються авторкою в контексті історичних процесів. Такий підхід суттєво посилює розуміння ролі міжкультурних комунікацій і їх вплив на формування регіональних комплексів.

Авторка досконало володіє тематичною термінологією, демонструє обізнаність в питанні номенклатури регіональних комплексів вбрання, тому її спостереження, гіпотези, висновки переконливі.

Верхньою межею становлення особливостей одягових комплексів подільських селян визначено першу половину XIX ст. (п.2.1.) Це означає, що до середини XIX ст. регіональні, локальні одягові комплекси були сформовані. Тоді виникає питання доцільності виокремлення наступного підрозділу 2.2 «Народний стрій подолян другої половини XIX – початку XX ст.» якщо в цей період головною ознакою українських подолян залишаються його комплексність і сталість народних традицій (с.97).

Здобувачка оперує великою кількістю регіональних назв одягу, його компонентів, супроводжує текст багатим ілюстративним матеріалом в додатках. Однак в тексті бракує посилань на численні світлини, малюнки. Наявність таких посилань суттєво покращила б сприйняття інформації.

Структура і текст другого розділу відображає процес формування, розвитку і модифікації традиційного вбрання українців Поділля. Кожний із п'яти підрозділів достатньо чітко відображає характерні особливості одягових комплексів на кожному етапі в усіх регіонах Поділля. Тексти підрозділів відповідають їх назвам і відображають логіку тягlosti традиції: становлення, видозміни, трансформації, модернізації. Натомість, деяким позиціям не забракло б додаткових роз'яснень. Вони стосуються, зокрема, визначень. При характеристиці видозмін у традиційному зодяганні у 20-50-х рр. XX ст. констатується, що українці Східного та Центрального Поділля в 40-х – 50-х рр. XX ст. вже не носили більшості зі складових елементів народних строїв. Авторка розділяє думку, що компоненти традиційних комплексів убрання змінили своє функціональне навантаження, адаптувавшись в індустріально-урбаністичній культурі (с.123). Виникає запитання, про яку трансформацію

йдеться у наступному підрозділі 2.4. «Трансформація подільського народного одягу в 60-80-х рр. ХХ ст.»? Урбанізованого і традиційного? В тексті йдеться про вторинні форми народної ноші як окремої групи. Вона існувала одночасно з традиційними народними комплексами, які, на відміну від урбанізованого, не втрачали етнічних рис і трансформувались. То чи не варто розглядати цю групу міського одягу окремо як таку, що не мала відношення до місцевих традицій і знаходилась поза процесом трансформацій? Це не є недоліком роботи. Однак аналіз трансформації подільського народного одягу в 60 – 80 рр. ХХ ст. за такого розподілу був би, на думку опонента, більш вдалим. Особливо якщо йдеться про 60-80-ті рр. коли повсякденний одяг стає міським, а трансформацію традиційного можна простежувати лише на святковому, який, як справедливо зазначає здобувачка, ще зберігає етнічні ознаки (с.132). Але з загальним висновком щодо нівелювання регіонально-локальних та вузьколокальних рис народного костюма українців цілком можна погодитись.

Важливим, з точки зору наукової новизни, методологічних аспектів дослідження є третій розділ, в якому розглядаються питання класифікації елементів традиційного вбрання. Він є логічним продовженням попереднього як основи для інтерпретацій. Дослідниця бере до уваги вже відомі класифікації, однак, враховуючи власний доробок дослідження проблеми, розробляє розширену класифікацію з урахуванням субрегіональної та локальної специфіки. Запропонована класифікація компонентів подільського народного костюма створена з залученням великої кількості матеріалів різноманітних фондів і достатньо обґрунтована. Її значимість як наукова, так і практична в можливостях використання при дослідженнях як загальноукраїнських рис і різновидів одягу, так і регіональних варіативних комплексів.

Ще одна проблема пов'язана з питаннями регіоналістики. Більшість субрегіонів, а в роботі часто згадуються субрегіони зі своїми особливостями, межують з сусідніми історико-етнографічними областями. Тому Східне Поділля це не тільки Вінниччина. Територія Південно-Східного Поділля є особливою, оскільки межує з іншою історико-етнографічною областю – Степовою Україною і з східно-романським населенням в зоні Подністров'я. Це складна, але важлива тема потребує окремого дослідження, її обговорення наразі можна було б уникнути якби в монографії питання регіональних і локальних особливостей не згадувалось у кожному розділі. До того ж, п'ятий розділ присвячений саме регіонально-локальним рисам народних строїв подільських українців. Здобувачка розглядає регіональні, локальні і навіть вузьколокальні особливості не тільки одягу, але і його орнаментики, колористики, техніки вишивки, особливостей місцевих традицій, термінології. Орнаментика одягу розглядається в історичній ретроспективі від часів трипільської культури, визначаються новації на етапах тривалої історії. Все це взято до уваги, вкладено в запропоновану класифікацію технік вишивання і використовується у п'ятому розділі для характеристики регіонально-локальних рис народних строїв. Відзначимо обґрунтованість характеристик

одягових комплексів Буковинського Поділля, Західного Поділля, Східного Поділля, Центрального Поділля. Разом з тим, бракує пояснень щодо значень вживаної термінології: «субрегіональні та локально зональні», «локальні та вузьколокальні», без яких виникають певні труднощі у розумінні змістового наповнення тексту.

Висновки, зроблені здобувачкою за підсумками монографічного дослідження, аргументовані, відрізняються глибиною розкриття поставлених завдань та науковою новизною поданих матеріалів. Уперше систематизовано й узагальнено досягнення вітчизняної та зарубіжної історіографії досліджуваної проблеми; переосмислено низку висновків і концептуальних підходів, доміантних у кожному з напрямків; розкрито, на основі самостійно опрацьованої значної джерельної бази, повноцінну комплексну картину особливостей традиційного одягу українців усіх субрегіонів Поділля другої половини ХІХ – початку ХХІ ст.

Безперечно цінну практичну вартість мають подані авторкою додатки. Вони складаються з: термінологічного словника народних назв елементів подільського строю (всього 555 йменувань); графічних карт-схем побутування характерних компонентів традиційного комплексу вбрання подолян з використанням сучасних технологій, а саме QR-кодів; малюнків типів крою та декорування одягу; таблиць оздоблювальних орнаментальних мотивів українців Поділля; художніх реконструкцій народної ноші другої половини ХІХ – початку ХХ ст., проєктів сучасних моделей одягу з використанням подільських традицій та давніх і сучасних світлин компонентів костюма подолян та їх цілісних комплексів.

Необхідно зауважити, що в монографії, як і будь-якому самостійному науковому дослідженні, наявні певні недоліки. Насамперед, варто прив'язувати (із зазначенням сторінок) матеріали додатків до тексту роботи, що в свою чергу посилило б розкриття історії традицій та процесів трансформацій подільського народного вбрання впродовж другої половини ХІХ – початку ХХІ ст.

Доцільно було б уникнути надмірної деталізації при подачі польових відомостей, позаяк подекуди текст монографії переобтяжений дрібною конкретикою і другорядними відомостями.

Потребує вдосконалення і редакційної корекції стилістика та характер аргументації окремих положень роботи; вимагає більшої чіткості й певної лаконічності формулювання висновків.

Зазначені недоліки не мають принципового характеру і не впливають на позитивну оцінку монографічної роботи. Отримані результати й висновки в ході дослідження свідчать про вирішення поставлених завдань, є обґрунтованими й мають важливе наукове значення.

Лілія Анатоліївна суттєво поповнила фактологічну базу своїми авторськими розробками і емпіричним матеріалом, ввела до наукового обігу нові джерела за темою дослідження, суттєво доповнила уявлення про традиційний одяг українців Поділля.

Ключові положення, які визначають новизну дослідження і відображені в розділах і підрозділах, пройшли апробацію у вигляді доповідей на конференціях, у надрукованих фахових виданнях.

Наукові положення і висновки належно обґрунтовані, мають наукову і практичну цінність, можуть використовуватися працівниками музеїв, у навчальному процесі вищих навчальних закладів, для написання лекційних курсів з історії, етнології, краєзнавства, навчально-методичних розробок, посібників і підручників.

Автореферат монографії відповідає вимогам як за структурою, так і оформленням. Зміст автореферату ідентичний основним положенням монографії, хоча певні коригування не були б зайвими. Так, наприклад, на стор.17 і 27 майже ідентичний текст про етнографічні кордони Поділля.

Отже, монографія Іваневич Лілії Анатоліївни є завершеною науковою працею, в якій отримані вагомі і теоретично обґрунтовані та практично значимі результати. За науковим рівнем, обґрунтованістю основних положень і висновків, практичним значенням монографія «Традиційний одяг українців Поділля (друга половина ХІХ – початок ХХІ століття): історія, класифікація, конструктивно-художні та регіонально-локальні особливості», представлена на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.05 – етнологія, відповідає вимогам, викладеним у п. 9,10 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, (зі змінами, затвердженими Постановами Кабінету Міністрів України №1159 від 30 грудня 2015 року, а його авторка Іваневич Лілія Анатоліївна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.05 – етнологія.

Доктор історичних наук, доцент, професор кафедри археології та етнології України,
декан факультету історії та філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Кушнір В.Г.